

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ТОМОЗОВ Валерій В'ячеславович

УДК: 929.52 (=14) [316.4+351.858] : (477.7) "18/20"

**ГРЕКИ-ХІОСЦІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ XVIII ст. – 1917 р.):
ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ
ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

Науковий консультант: член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Боряк Геннадій Володимирович,
Інститут історії України НАН України,
відділ спеціальних галузей історичної науки
та електронних інформаційних ресурсів,
завідувач.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Буряк Лариса Іванівна,
Національна бібліотека України імені
В.І. Вернадського, Інститут біографічних
досліджень, провідний науковий співробітник;

доктор історичних наук, професор
Гедь Анна Володимирівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
кафедра історії України, професор;

доктор історичних наук, професор
Папакін Георгій Володимирович,
Інститут української археографії та
джерелознавства імені М.С. Грушевського
НАН України, директор.

Захист відбудеться 14 травня 2021 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4.

Автореферат розісланий 9 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Людське суспільство є неоднорідним. Воно складається з певних спільнот, верств, прошарків, станів і груп, сполучених між собою низкою об'єднувальних рис і характеристик, що визначають їхнє місце та функції як неодмінної частини соціуму в історичному процесі. Такі групи можуть вирізнятися спільним соціальним, родовим чи етнічним походженням, певними економічними можливостями й господарськими практиками, релігійною та професійною належністю тощо.

Ці соціальні утворення вивчає *просопографія*, котра виникла на перетині різних галузей і дисциплін соціогуманітарного знання – історії, антропології, соціології, демографії, культурології, психології, генеалогії. Просопографія як спеціальна дисципліна перебуває в українській історичній науці ще на етапі становлення. Та упродовж останніх десятиліть кількість праць із просопографічною проблематикою та інструментарієм постійно зростає. Ця тенденція цілком вписується у світові та європейські тренди, оскільки істотно розширюються зацікавлення й інтенції дослідників у царині локальної історії, зокрема щодо конструювання минувшини окремих спільнот, груп і персоналій у світлі просопографічних стратегій і практик.

Однак сучасний стан просопографії вимагає від історика значної уваги, позаяк триває її дисциплінарне становлення та конституювання, уточнення теоретичних і методологічних засад, а також статусу у структурі сучасної соціогуманітаристики.

Втім на сьогодні просопографія вже здатна самостійно вирішувати важливі та актуальні проблеми історичної науки, зокрема суттєво збагачує дослідницькі підходи, понятійний апарат, горизонт концептуалізацій у багатьох її дисциплінарних сферах і предметних областях. Методи, інструментарій й концепти просопографії як спеціальної історичної дисципліни є основою нашої дисертаційної роботи.

Дисертаційна студія присвячена унікальній кривноспорідненій етносоціальній спільноті – грекам-хіосцям, що наприкінці XVIII ст. оселилися на Півдні України. Вони відігравали визначну роль у соціальному, економічному та культурному розвитку цього регіону і були об'єднані між собою низкою факторів – спільним етнічним походженням (усі вихідці з одного острова Хіос в Егейському морі), соціальною належністю (стародавня еліта своєї історичної батьківщини та вищі кола фінансової аристократії в Російській імперії та світі), віросповіданням, родинними зв'язками (шлюби відбувалося переважно у вузькому колі споріднених родів), традиціями (меценатство, благодійність), напрямками діяльності

(міжнародна торгівля, банківські операції), сталою національною самоідентифікацією та спільними стратегіями адаптації у новому середовищі.

Греки-хіосці, спираючись на значні фінансові ресурси та міжнародні зв'язки, чималий торговельний і посередницький досвід, спромоглися створити могутні торгово-фінансові імперії, відділення яких розташовувалися у провідних економічних центрах по всьому світу – Ліворно, Лондоні, Флоренції, Марселі, Парижі, Константинополі, Смирні, Калькутті, Відні – та управлялися винятково родичами. Оселившись у південних портових містах України та Росії, вони протягом пів століття – від кінця XVIII – до середини XIX ст. – тримали в своїх руках практично всю міжнародну морську торгівлю пшеницею, отримуючи надприбутки, які використовували для розширення інших сегментів своєї економічної діяльності. Згодом вони стали власниками потужних банків, пароплавств, страхових товариств, промислових підприємств, великих земельних ресурсів й сотень міських феєнебельних будинків.

Ще однією характерною рисою купців-хіосців була надзвичайна за розмахом філантропічна та меценатська діяльність, спрямована не лише на підтримку своїх одноплемінників і метрополії, а й на процвітання міст їхнього осідку. Значною мірою такі практики диктувалися моделлю соціальної адаптації до нових соціо- та етнокультурних реалій.

Отож уявити економічний, соціальний та культурний розвиток Південної України без різноманітних і розгалужених практик греків-хіосців неможливо. Проте, як кривоспоріднена етносоціальна спільнота, хіоські греки ніколи не були об'єктом комплексного дослідження як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії.

Створення колективного просопографічного портрета потребувало уточнення та корегування традиційного понятійного апарату, розроблення спеціальної дослідницької стратегії, що суттєво підвищує актуальність теми дисертації.

Отже, актуальність даного дослідження визначається низкою взаємопов'язаних чинників:

- необхідністю створення просопографічного портрета греків-хіосців, які відігравали визначну роль в економічному, соціальному та культурному розвитку Південної України наприкінці XVIII – початку XX ст.;
- спроможністю просопографії висунути, обґрунтувати та застосувати конструктивні підходи для вирішення ряду актуальних проблем соціальної, економічної та політичної історії;
- значенням просопографічних досліджень для становлення та утвердження дисциплінарного статусу просопографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах планових наукових тем відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів «Спеціальні історичні дисципліни в контексті розвитку європейської історичної науки» (номер державної реєстрації 0115U002126) та «Спеціальні галузі історичної науки в Україні: історія формування сучасного комплексу джерелознавчих дисциплін» (номер державної реєстрації 0117U007397).

Метою дослідження є створення просопографічного портрета греків-хіосців – унікальної кривноспорідненої етносоціальної спільноти, що облаштувалася на південних землях України та відігравала визначну роль у всіх сферах життя регіону.

Реалізація зазначеної мети передбачала вирішення таких **наукових завдань**:

- проаналізувати вітчизняну та закордонну історіографію з досліджуваної проблеми з метою висвітлення її основних здобутків та перспектив подальшого студіювання;
- охарактеризувати репрезентативність джерельної бази, її специфіку, з огляду на тему наукової праці, та запропонувати її класифікацію;
- обґрунтувати понятійний апарат і використаний інструментарій, окреслити методологічні та теоретичні аспекти дослідження;
- з'ясувати основні мотиви, що спонукали греків-хіосців оселитися у чорноморських та азовських портових містах;
- висвітлити традиційні для представників кривноспорідненої етносоціальної спільноти напрями діяльності, котрі визначали їхній соціальний статус у межах російського культурного простору та імперського середовища;
- визначити місце греків-хіосців у грецькій діаспорі Південної України, а їхніх торгових домів – у міжнародній морській торгівлі;
- дослідити генеалогію хіоських родин, матримоніальну політику та визначити вплив цих факторів на їхній світогляд, спосіб життя, організацію комерційної діяльності та збереження національної самоідентифікації;
- простежити соціальні зміни, що відбувалися протягом другої половини XIX – на початку XX ст. у середовищі зазначеної просопографічної групи, та окреслити основні фактори, що сприяли цьому, охарактеризувати основні стратегії соціальної адаптації у нових соціоекономічних реаліях;

- висвітлити проблему національної самоідентифікації греків-хіосців та пов'язані з цим напрями їхньої культурної, філантропічної, громадської діяльності.

Об'єктом дослідження є греки-хіосці як унікальна етносоціальна спільнота, що відігравала важливу роль в економічному, соціальному та культурному розвитку Півдня України.

Предметом дослідження є життєві стратегії греків-хіосців на українських теренах, зокрема у біографічних, родинних, родових і кланових вимірах у всій багатоманітності: родинні зв'язки та матримоніальна політика, особливості соціального становища та його динаміка, національна самоідентифікація, родинні традиції, культурні уподобання, громадська діяльність.

Дослідження охоплює **хронологічний період** з кінця XVIII ст. до 1917 р. Нижня межа обумовлена появою представників хіоської еліти на українських обшарах, а верхня – соціальними катаклізмами, що змінили становище представників означеної етносоціальної спільноти та призвели до їхньої еміграції за межі України. Інколи, з метою висвітлення передумов певних історичних подій та процесів чи їхніх наслідків, автор виходить за визначені хронологічні межі.

Територіальні межі визначаються історичними кордонами Півдня України, тобто територією трьох губерній, що існували у досліджуваній період – Херсонської, Катеринославської і Таврійської (сучасна територія Херсонської, Миколаївської, Одеської, Дніпропетровської, Запорізької областей, частина Автономної Республіки Крим та Донецької області України, а також частина Ростовської області Російської Федерації, зокрема – Таганрог). Інколи для створення загального уявлення про долю окремих представників грецько-хіоських родів автор свідомо розширює зазначений територіальний ареал й оперує відповідними просторовими контекстами.

Наукова новизна дисертації обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках дослідження. Таким чином, *вперше*:

- на базі різноманітних архівних джерел та опублікованих матеріалів створено просопографічний портрет греків-хіосців – унікальної етносоціальної спільноти, що мешкала на південних теренах України з кінця XVIII ст. до 1917 р.;

- визначено внесок досліджуваної просопографічної групи у розвиток усіх сфер життя Азовсько-Чорноморського регіону;

- висвітлено вплив економічних факторів, що мали місце у світовій та російській економіці у другій половині XIX – на початку XX ст., на зміну соціальних орієнтирів представників родин;

- продемонстровано стратегії соціальної адаптації представників хіоської аристократії до російського імперського суспільства;

- проаналізовано механізми збереження національної ідентичності.

Також було *уточнено*:

- інформаційний потенціал просопографічних джерел для створення колективних портретів;

- генеалогію та біографічні відомості багатьох представників досліджуваної етносоціальної спільноти;

- місце торгових домів, заснованих греками-хіосцями, у міжнародній морській торгівлі;

- діяльність окремих представників хіоських родин у сфері соціального і культурного розвитку південноукраїнських міст.

У дисертаційній роботі *набули подальшого розвитку*:

- теоретичні та методологічні основи просопографії як спеціальної галузі історичної науки;

- з'ясування ролі купців іноземного походження в економічному розвитку українського Півдня;

- висвітлення процесу формування елітних верств суспільства у Російській імперії.

Практичне значення дисертаційної роботи. Фактичний матеріал дисертації, основні її положення та узагальнення, сформульовані у висновках, можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – при підготовці узагальнюючих праць з історії етнічних спільнот в Україні; соціокультурного та економічного розвитку міст Південної України; торгівлі, банківської справи і підприємництва в Російській імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст.; міжнародної морської торгівлі кінця XVIII – початку XX ст.; соціокультурної психології та етнопсихології; у навчальному процесі – для лекційного і методичного забезпечення навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «історія»: «Історична урбаністика», «Історія економіки», «Історія еліт», «Історична регіоналістика», «Історія України нової доби»; у діяльності дипломатичних представництв та міжнародних організацій; у музейній роботі, з метою створення експозицій та виставок, присвячених міському повсякденню; у просвітницькій діяльності краєзнавчих осередків.

Особистий внесок. Дисертаційна робота є результатом багаторічної дослідницької праці автора у галузі просопографії, генеалогії, біографістики, українсько-грецьких відносин та історії грецької діаспори

на українських теренах. Дисертанту належать основні теоретичні положення та висновки, викладені у роботі. Всі публікації за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Праця була обговорена на засіданні відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

У спеціалізованому курсі «Генеалогія», підготовленому та прочитаному автором у Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського; освітній рівень – магістри), було апробовано основні теоретичні та методологічні основи дисертації.

Матеріали дисертаційного дослідження оприлюднено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема міжнародних та всеукраїнських, а також конгресах, семінарах та круглих столах. Серед них: *Ἡ Διεθνὴς Συνέδριο «Ρωσία καὶ Μεσοβυτίος»* (Афіни, Афінівський національний університет імені Я. Каподістрії, 19–22 травня 2005 р.); Розвиток еллінізму в Україні у XVIII–XXI ст. (Маріуполь, Маріупольський державний гуманітарний університет, 21–23 травня 2007 р.); Друга зустріч румунських та українських істориків «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» (Клуж-Напока – Сату Маре, Румунія, Міністерство культури та культів Румунії, Університет «Бабеш-Больої» Клуж-Напока, Інститут історії України НАН України, Ужгородський національний університет, Повітовий музей Сату Маре, 28–30 вересня 2007 р.); Греки у міжнародній торгівлі на Півдні Російської імперії XVIII–XIX ст. / *Greeks in the International Trade of the South of the Russian Empire, 18th–19th Centuries* (Київ–Ніжин, Інститут історії України НАН України, Національна дослідницька фундація Греції Інститут новогрецьких студій, 8–10 жовтня 2010 р.); *First Conference of the Black Sea Project «The Economic and Social Development of the Port-Cities of the Northern Black Sea Coast, Late 18th – Beginning of the 20th Century»* (Одеса, Іонійський університет, Національна дослідницька фундація Греції Інститут новогрецьких студій, Одеська філія Грецького фонду культури, Державний архів Одеської області, 22–27 вересня 2013 р.); Україна – Греція: історія відносин, сучасні виклики та перспективи співпраці (Київ, Дипломатична академія України, Посольство Республіки Греція в Україні, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Таврійський національний

університет імені В.І. Вернадського, Маріупольський державний університет, 16 травня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 35 публікаціях, із яких 2 – монографії (одна новогорецькою мовою, видана у Греції); 18 статей, опублікованих у фахових та наукометричних виданнях України; 2 статі, оприлюднені у закордонних наукових часописах і збірниках; 9 публікацій, в яких додатково відображено результати дисертації (зокрема 2 – в закордонних наукових часописах), 4 публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дослідницької роботи.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Праця складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів із 15 підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури (604 позиції на 67 сторінках). Обсяг основного матеріалу становить 367 с., загальний обсяг – 474 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, визначено об'єкт, предмет, локалізовано хронологічні та територіальні межі дослідження, сформульовано мету й завдання роботи, окреслено її новизну і практичне значення, зазначено зв'язок з науковими темами і програмами, відображено відомості про апробацію отриманих результатів, структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** проаналізовано вітчизняну та закордонну історіографію профільної проблематики, висвітлено інформативність та достовірність використаних джерел, розглянуто ключові поняття, окреслено теоретичні й методологічні засади.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»**, враховуючи специфіку дослідження, наявний історіографічний доробок поділяється на два основні блоки:

- **праці**, безпосередньо присвячені життю та діяльності представників досліджуваної етносоціальної спільноти на українських територіях;
- **студії з економічної історії Півдня України**, зокрема міжнародної торгівлі та банківської справи, етнічної та соціальної структури населення цього регіону, його культурного розвитку та суспільного життя; у таких розвідках наявний матеріал про греків-хіосців є неодно-

рідним, з огляду на профільний характер даних робіт, зокрема суттєво різняться за інформативністю – від кількох цінних фактів до окремих згадок.

При цьому, всередині кожного блоку, аналіз наукових праць здійснюється за хронологічним принципом та належністю авторів до певної національної історіографії.

Оскільки греки-хіосці були замкненим родовим кланом, де шлюби укладалися переважно у власному середовищі, а діловими партнерами ставали, здебільшого, кривні родичі та свояки, то встановлення генеалогічних зв'язків набуває першорядного значення. Найважливішими працями, присвяченими генеалогії хіоської аристократії, є твори Ф. Аргенті. Однак, попри велику роботу, виконану вченим, його родовідні таблиці й наведені у них відомості (особливо стосовно так званих «російських родин») сповнені помилок, а деякі гілки родів взагалі загубилися. Важливу інформацію про генеалогію фанаріотської та хіоської аристократії представлено у працях М.-Д. Стурдзи та Е. Різо-Рангабе, котрі самі належали до кола досліджуваних ними родів та отримували відомості завдяки особистим контактам.

На нашу думку, у видовому плані до просопографічних студій можна віднести лише три праці (грецького історика К. Авгітідіса, присвячена Родоканакі та українських науковців Л. Білоусової і В. Томазова – про роди Петрококкіно та Маврогордато, відповідно). Усі три книги видані новогрецькою мовою, тому не дуже доступні широкому колу вітчизняних науковців, але основні моменти автори виклали у низці статей в українських виданнях.

Близькою за змістом до згаданих монографій є книга відомої грецької історикині О. Селеку, присвячена одній із гілок хіоського роду Франгіаді, яка облаштувалася у Великій Британії, але через шлюби була пов'язана з таганрозькими Скараманга.

Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробив одеський краєзнавець та генеалог С. Решетов. Значний інтерес становлять невеличкі розвідки українських науковців Н. Терентьевої та Г. Тищенко, а також російських дослідників А. Краско, С. Думіна, А. Шумкова.

Таким чином, напрацювання як вітчизняних, так і закордонних науковців лише намітили певні контури з провідної проблематики дисертаційної студії.

Другий блок історіографії представлений великою кількістю праць. Численні згадки про греків-хіосців у контексті економічного, соціального і культурного розвитку Півдня України трапляються як у працях

радянських істориків, так і в сучасній українській та зарубіжній спеціальній літературі. Втім, зазвичай, вони є епізодичними.

В імперський період діяльність торгових домів, страхових агенцій, банків, промислових підприємств, власниками та співвласниками яких були хіосці, висвітлювалася у працях Д. Атлас, А. Бориневича, П. Забаринського, І. Левіна, А. Маркевича, С. Плаксіна, О. Орлова, А. Скальковського, К. Смольянінова, Ю. Янсона та ін.

Інтерес до економічного розвитку Південної України існував і в радянський час, причому більш характерним він був для російської історіографії. Серед інших вирізняються праці О. Дружиніної, які відтворюють загальну картину освоєння краю, розвитку різних галузей господарства – землеробства, промисловості, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, важливим чинником яких були і греки-хіосці. Не можна оминути низку праць з історії хлібної торгівлі та банківської справи в Російській імперії, серед яких доречно виокремити студії В. Бовикіна та Б. Ананьїча. Радянська історична наука мала переважно деперсоніфікований характер, фокус досліджень зосереджувався на масштабних соціально-економічних процесах, що розгорталися у суспільстві.

Зосередженість на висвітленні соціоекономічних процесів, ясна річ, була притаманна й українській радянській історіографії. Загальний характер мають праці Б. Кругляка, в яких висвітлено торгівлю та підприємництво в різних регіонах України, зокрема – місце торгових домів у розвитку економіки. Навіть у монографії Т. Лазанської, опублікованій вже у перехідний для української історичної науки період, переважно йдеться про загальні тенденції, що мали місце у господарстві українських земель. Про греків-хіосців згадано кількома рядками лише у контексті їхнього етнічного походження.

Зазначимо, що в останні десятиліття відбувся суттєвий прорив у дослідженні економічної історії України взагалі, її окремих регіонів, діяльності певних промислових та торговельних фірм, банків, страхових товариств, а також купецтва як соціального стану. Передусім активно вивчається проблема присутності іноземного капіталу та безпосередньої участі представників різних етнічних спільнот в економічному житті України. Не стали винятком і греки, котрі багато століть відігравали визначну роль в українській міжнародній та внутрішній торгівлі. Різнобічна діяльність грецьких купців – економічна, філантропічна, меценатська – у широкому контексті грецької присутності на українських обширах знайшла відображення у працях Н. Терентьєвої, В. Шевченко, О. Терентьєвої, В. Томазова, І. Лиля, О. Попельницької, В. Волонич, С. Новікової, О. Шляхова.

Імена хіоських купців, завдяки їхній багатогранній діяльності, часто фігурують і в дослідженнях, присвячених історії міст, де вони оселилися, зокрема – архітектурі, благоустрою, громадському і культурному життю.

Діяльність греків-хіосців, що оселилися на Півдні України, знайшла відображення також у працях сучасних російських істориків, скажімо, С. Ільїна, С. Лебедева, П. Лизунова та ін.

Більш детально необхідно зупинитися на науковому доробку російської дослідниці Ф. Янніці, присвяченому історії двох купецьких родин – Месаксуді (Керч) та Родоканакі (Одеса). Ф. Янніці досить детально відтворила історію життя Федора Родоканакі, його родини та заснованого ним торгового дому.

Книга російського історика В. Морозана «Ділове життя на Півдні Росії в XIX – на початку XX століття» складається з двох частин – безпосередньо наративної та «відомостей про підприємців Півдня Росії». В останній подаються біографічні довідки, які дозволяють отримати певне уявлення про персональний склад комерційно-підприємницької еліти досліджуваного регіону. Щодо першої частини книги, то тут неодноразово згадуються греки-хіосці, але переважно у контексті їхньої економічної діяльності. Більш-менш детально висвітлюється історія найбільш досліджених родин – Родоканакі та Раллі.

Праця американської історикині П. Герлігі «Одеса. Історія міста, 1794–1914» сьогодні є класичною для всіх дослідників, які вивчають соціоекономічний розвиток Одеси. У книзі, на тлі загального аналізу економічної ситуації в цьому портовому місці, що стало одним із найпотужніших торгових центрів світу, розглядається історія двох купецьких родів хіоського походження – Раллі та Родоканакі.

Грецька присутність на південних землях України, зокрема греків-хіосців, залишається популярним напрямом студій грецьких науковців. Життя одеської грецької громади, її внесок у різні сфери розвитку міста розглядається у книзі К. Папулідіса. Грецька діаспора Півдня Російської імперії є центром уваги іншого грецького вченого – В. Кардасіса. Характерною ознакою праць грецьких науковців є специфіка джерельної бази – більшість із них недостатньо використовують інформаційний потенціал українських та російських архівів.

Тема морської торгівлі, важливими учасниками якої були і греки-хіосці, висвітлюються у студіях грецьких дослідниць Дж. Харлафті та Е. Сіфнеу. Центр уваги в них сфокусований на обігу товарів і капіталів, динаміці торгово-фінансових операцій, кон'юктурі ринків, розвитку пароплавства тощо. Це праці з економічної історії, де діють фірми та

підприємства, а не окремі особистості. Та деяка наявна в них інформація може бути використана і для просопографічного дослідження, з метою визначення соціального статусу власника торгового дому, рівня його доходів, ділових зв'язків. Важливу тезу висунула Е. Сіфнеу – про «космополітизм» грецької торгової діаспори, що слугував інструментом її блискучої самореалізації, відіграв ключову роль у міжнародній торгівлі, ставши провідником змін в урбаністичному й суспільному розвитку середземноморських міст.

У *підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження»* розглядається проблема класифікації просопографічних джерел, пропонується прикладна класифікація джерел з провідної проблеми і подається детальний аналіз джерельної бази дисертації.

Сьогодні не існує усталеної класифікації просопографічних джерел, оскільки теоретичні розробки у цій галузі історичної науки є поодинокими. З огляду на такий стан речей, уживається класичний для джерелознавства поділ просопографічних джерел на: 1) *вербальні* (родинні перекази й легенди; спогади членів родини, друзів, колег та ін.); 2) *речові* (нагороди, реліквії, одяг, предмети побуту, надгробні пам'ятники тощо); 3) *візуальні* (передовсім – фотографії, відеозйомка, портрети); 4) *писемні*.

Серед останніх можна виокремити документи *офіційного походження* (метричні записи і свідоцтва, паспорти, атестати, дипломи, послужні списки, трудові книжки, медичні довідки, документи на майно тощо) та *неофіційного (приватного)* – мемуари, щоденники, листування та ін.

У дисертаційному дослідженні використано писемні архівні джерела офіційного походження, які можна поділити на три групи:

- *акти громадянського стану (метричні записи і свідоцтва про народження (хрещення), шлюб (вінчання) та смерть (відспівування));*
- *документи соціального характеру (справи про долучення до міщанства, купецтва, списки почесних громадян, справи про спадкове почесне громадянство та дворянство, родовідні книги, послужні списки, свідчення про членство у різних благодійних товариствах тощо);*
- *документи майнового характеру (купчі, дарчі, судові рішення, свідчення про оголошення капіталу, про фінансову спроможність тощо).*

Родинних фондів хіуської аристократії на теренах колишньої Російської імперії не збереглося, за винятком єдиного – фонду Родоконакі-Юр'євичів (Державний архів Одеської області). Він складається на сьогодні з 124-х справ, що датуються 1847–1920 рр. 21-ну справу, імовірно, втрачено. За своїм характером це переважно ділові папери: листування,

боргові зобов'язання, нотаріальні акти, судові справи, купчі, закладні, орендні договори щодо різних маєтків і будинків, звіти управителів про доходи, але є також духовні заповіти, послужні списки та метричні свідоцтва.

Одним із найважливіших джерел стали *метричні записи*, тобто *акти громадянського стану*, які рідко використовуються істориками. Між тим, лише метричний запис про народження, вінчання та відспівування містить достовірну інформацію про основні віхи життя людини. Всі інші згадки у різноманітних документах потребують обов'язкової верифікації, позаяк вони можуть виявитися хибними. Греки-хіосці, котрі мешкали в Одесі, а також часто й ті, що облаштувалися в інших містах Південної України, були переважно парафіянами грецької Свято-Троїцької церкви. Ці метричні книги зосереджені в Державному архіві Одеської області. Записи охоплюють період від 1799 р., часу заснування Свято-Троїцької церкви, до 1920 р. Інформаційний потенціал метричних книг дозволив не тільки точно встановити основні дати життя наших героїв, а й виявити раніше невідомих представників роду.

Надзвичайно інформативними *документами соціального характеру* є справи про *спадкове почесне громадянство*, які відклалися у фонді Канцелярії Управління одеського градоначальника (Державний архів Одеської області, ф. 2) та Департаменту Герольдії Урядуючого Сенату (Російський державний історичний архів, ф. 1343). Це – виписки з метричних книг про народження та вінчання, зокрема, здійснене у церквах Греції; свідоцтва міських дум та магістратів про прийняття російського підданства, про фінансову спроможність, релігійну благонадійність та належність до купецьких гільдій, про оголошення відповідного капіталу і право на торгівлю, інколи – послужні списки.

У фонді Одеської міської управи (Державний архів Одеської області, ф. 16) зберігся унікальний документ – «Журнал почесних громадян міста Одеси», датований 1854–1897 рр. Упродовж чотирьох десятиліть в ньому занотовували відомості про особу, яка отримала цей високий соціальний статус: прізвище, ім'я, по-батькові, вік, дата і номер рішення Герольдії, склад родини – дружина, діти, онуки із зазначенням віку на час внесення. Інформація постійно оновлювалася: дописувалися новонароджені представники родини, відзначалися факти смерті, зміни цивільного стану (заміжжя та одруження), отримання закордонних паспортів. Загалом до журналу було внесено 304 сім'ї одеських почесних громадян, серед них і хіосці.

Окрім представників князівського роду Маврокордато, кілька родин греків-хіосців клопоталися про отримання спадкового дворянства

Російської імперії, на яке, зазвичай, мали право за табельними чинами або орденами. Для отримання спадкового дворянства претенденти мали надіслати до губернських дворянських зібрань докази, а саме: патенти на чини та ордени, послужні списки, а також документи, що засвідчували народження у законному шлюбі. У випадку наявності родини – документи про вінчання та законне народження дітей. Після позитивного розгляду в губернії *справи про дворянство* надсилалися до Департаменту Герольдії, що приймав остаточне рішення, яке візувалося імператором та надсилалося на місця. Всі ці справи збереглися у фонді Департаменту Герольдії Урядуючого Сенату (Російський державний історичний архів, ф. 1343) та були використані у дослідженні. Коли справа про надання спадкового дворянства не вирішувалася традиційним шляхом, прохач мав право звертатися із клопотанням безпосередньо до імператора. Саме таким чином діяли кілька представників роду Маврогордато (Російський державний історичний архів, ф. 1412).

У фонді Департаменту Герольдії (Російський державний історичний архів, ф. 1343) зберігаються також *справи про герби*, порушені кількома хіосцями, що отримали дворянство, де вміщено детальний опис герба та його зображення.

Важливим джерелом є *послужні списки (формуляри)*, в яких міститься така інформація: прізвище, ім'я, по-батькові, точна дата народження, місце народження, соціальне походження та віросповідання, наявність родової та придбаної нерухомості, сімейний стан (якщо одружений – прізвище, ім'я, по-батькові дружини, її дата і місце народження, походження та віросповідання, нерухоме майно, якщо є діти – імена й дати народження дітей, для дорослих синів – де служать чи навчаються, для дочок – чи вийшли заміж, чи живуть при батькові), кар'єрне зростання (із зазначенням дати кожного призначення та нагородження), участь у військових операціях, перебування у відпустках та відставках, грошове утримання. Послужні списки військовиків зберігаються у фондах Російського державного військово-історичного архіву (Москва), військових моряків – Російського державного архіву Військово-морського флоту (Санкт-Петербург), чиновників – Російського державного історичного архіву (Санкт-Петербург). Послужні списки чиновників, які служили у губернських установах на українських теренах, можуть зберігатися, відповідно, у фондах цих установ у вітчизняних архівах. Цей вид документів із різних архівних сховищ широко використаний у дослідженні.

Серед документів соціального характеру необхідно зазначити *матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії*

1897 р., які дають можливість дослідникам отримати унікальну інформацію про ім'я, по-батькові та прізвище людини, її стать, ступінь споріднення з іншими представниками родини, вік, сімейний та соціальний стан, місце народження, приписки, проживання, віросповідання, рідну мову, рівень освіти, професію, майно тощо. Переписні листи щодо кількох хіоських родин, які на той час мешкали в Одесі, зберігаються у фонді Канцелярії Одеського градоначальника (Державний архів Одеської області, ф. 2), та були опрацьовані під час дослідження. Там само відклалася *інформація про філантропічну діяльність* представників хіоських родин Одеси, зокрема Маврогордато, Севастопуло та ін.

Благодійні справи хіосців зафіксовані також у документах Одеської міської управи (Державний архів Одеської області, ф. 16), Грецького благодійного товариства (Державний архів Одеської області, ф. 765) та «Власної Й. І. В. канцелярії щодо закладів імператриці Марії» (Російський державний історичний архів, ф. 759).

Багато цінних документів соціального характеру з інформацією про наших героїв зберігається у фондах Одеської міської думи (Державний архів Одеської області, ф. 4), Одеської міської управи (Державний архів Одеської області, ф. 16) та Одеського міського магістрату (Державний архів Одеської області, ф. 17). Серед них – найважливіші справи *про долучення до міщанства та купецтва*, де міститься інформація про главу родини – вік, походження, про склад родини, а інколи й «*білети на проживання*», в яких фіксували також основні прикмети зовнішності.

Серед документів Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (Державний архів Одеської області, ф. 1) відклався величезний *комплекс справ Одеської грецької допоміжної комісії при генерал-губернаторі новоросійському і бессарабському*. Тут містяться відомості про надання фінансової допомоги грекам-фанаріотам, які через приєднання бессарабських земель до Російської імперії воліли залишитися під її протекторатом.

Для просопографічного дослідження є надзвичайно важливими *особові справи осіб, які навчалися у цивільних і військових середніх та вищих навчальних закладах Російської імперії*. Зокрема було залучено відомості із фондів Морського училища (Російський державний архів Військово-Морського флоту, ф. 432) та Одеського реального училища св. Павла (Державний архів Одеської області, ф. 52).

Документи соціального характеру було виявлено також в інших фондах різних архівів.

3-поміж архівних *документів майнового характеру*, які ми використовували не стільки для висвітлення економічної діяльності купців

хіоського походження, скільки для з'ясування їхнього соціального статусу, треба зазначити передусім відомості *про оголошення капіталу* при долученні до купецьких гільдій. Вони зберігаються у фондах Одеської міської думи (Державний архів Одеської області, ф. 4) та Одеського городского магістрату (Державний архів Одеської області, ф. 16). Аналогічні факти містяться у справах про отримання спадкового почесного громадянства (Російський державний історичний архів, ф. 1343).

Поодинокими, але надзвичайно важливими є матеріали *про відкриття торгових домів*. Вони були виявлені у фондах Управління одеського градоначальника (Державний архів Одеської області, ф. 2). У них фіксувалися список компаньйонів, їхній грошовий внесок у загальний капітал фірми, принципи розподілу доходів, основний напрям діяльності підприємства.

Інформацію про родове та придбане нерухоме майно, а саме міські будинки, дачі, маєтки та земельні ділянки, можна отримати з *послужних списків*, про які вже йшлося вище, а також зі згаданих *справ про спадкове дворянство та почесне громадянство*. Корисними виявилися також *позики, отримані у банках*, наприклад у Бессарабсько-Таврійському земельному банку (Державний архів Одеської області, ф. 305), *нотаріальні акти про продаж нерухомого майна*, зокрема будинків в Одесі (Державний архів Одеської області, ф. 35), *судові справи*, заслухані, наприклад, в Одеському комерційному суді (Державний архів Одеської області, ф. 18) та ін.

Офіційне походження має також інформація, наведена у спеціальних *довідкових виданнях*. Тут необхідно зазначити «Адрес-календар Одеського градоначальства», «Адрес-календар Херсонської губернії», «Вся Одеса. Адресна та довідкова книга» та ін., в яких повідомляється про громадські посади греків-хіосців, їхню участь у діяльності наукових, мистецьких і філантропічних товариств. Окрім того, було використано *друковані звіти різноманітних товариств*, членами яких були греки-хіосці. У таких виданнях висвітлюється персональний внесок окремих осіб у діяльність тих чи інших організацій. Із матеріалів одеської *періодичної преси* було залучено некрологи, відомості про торговельну та філантропічну діяльність греків-хіосців.

Особливе місце у джерельній базі дослідження посідають *мемуари, листи й літературні твори*. Це документи приватного походження, а тому є надзвичайно суб'єктивними. Проте вони суттєво доповнюють наявний джерельний матеріал та є вкрай важливими для біографічних та просопографічних студій, оскільки нерідко містять яскраві харак-

теристики персонажів, свідчення про їхні погляди й зацікавлення, описи певних життєвих перипетій.

У *підрозділі 1.3 «Ключові поняття, теоретичні та методологічні підходи»* подано обґрунтування найважливіших положень і термінології, проаналізовано комплекс наукових методів і дослідницьких стратегій, застосованих у дисертації.

Базисним у дисертації є поняття *«просопографія»*, оскільки метою дослідження є створення просопографічного портрета визначеної етносоціальної спільноти. Сьогодні під просопографією (від грец. *πρόσωπον* – обличчя, особа та *γράφω* – пишу) більшість науковців розуміють спеціальну історичну дисципліну, що вивчає увесь комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, різноманітні життєві обставини, родинні зв'язки, кар'єру – та, використовуючи їх, створює портрети окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями (споріднення, професія, соціальне чи етнічне походження, професійна належність тощо), для реконструкції минулого як історії людей.

З поняттям *«просопографії»* безпосередньо пов'язане і трактування *«просопографічної групи»*, під якою розуміється певна історична людська спільнота, що має однакові визначальні характеристики – кривна спорідненість, професійна, соціальна, релігійна, етнічна належність тощо.

У дисертації вживаються також поняття *«етносоціальна спільнота»*, *«кривноспоріднена етносоціальна спільнота»*, що трактуються автором як просопографічна група, об'єднана етнічним походженням (у даному випадку – не тільки грецьке, а й хіоське), соціальною належністю (на історичній батьківщині є представниками місцевої аристократії зі спільним історичним корінням та родом діяльності, в Російській імперії також належали до однієї соціальної верстви) та кривним спорідненням.

Власне, складна система споріднення та посвоячення греків-хіосців обумовила використання певної генеалогічної термінології, а саме:

рід – сукупність осіб, що мешкає в різних історичних епохах, походить від одного прашура по чоловічій лінії;

клан – сукупність всіх родичів, і по чоловічій, і по жіночій лініях, як кривних, так і посвоячених, що мешкають в один історичний час;

гілка роду – частина роду, на які він поділяється у вертикальному відношенні. Гілки виокремлюються за якоюсь притаманною усім її представникам ознакою (соціальним статусом, місцем мешкання чи володіння маєтками, генеалогічним старшинством, іменем засновника чи

засновниці, прізвиськом, фаховою приналежністю тощо); зазвичай гілка нараховує кілька поколінь, але інколи може складатися з двох.

Деякі терміни мають авторське трактування, як, приміром, клан та кривноспоріднена етносоціальна спільнота.

Відповідно до мети дослідження було застосовано методики й стратегії просопографії та генеалогії.

Провідна проблематика дослідження має міждисциплінарний характер, тому потребувала звернення до методологічного інструментарію різних галузей наукового пізнання, як-от: історія економіки, етнічна історія, локальна історія, регіоналістика, історія повсякдення, соціальна історія, генеалогія, біографістика, просопографія, культурологія, антропологія.

У дисертації використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження – історико-генетичний, компаративний, типологічний, аналітичний, системно-структурний, а також метод інтерпретаційного синтезу.

Історико-генетичний метод застосовано для висвітлення процесу формування особливостей, притаманних досліджуваним етносоціальній спільноті, зокрема дозволив простежити еволюцію родинних характеристик хіоських греків, як-от: кланова замкненість, соціальна активність, ментальна гнучкість, національна та релігійна терпимість і водночас усталена національна ідентичність.

Аналітичний метод дозволив з'ясувати провідні вектори соціо- й етнокультурних впливів на греків-хіосців, передусім дію історичних, культурних, соціальних, повсякденних й економічних чинників на їхні життєві стратегії та сценарії, зокрема вміння оперативно змінювати адаптаційні алгоритми поведінки до нових реалій і обставин, і разом здатність до самозбереження як неповторного й відокремленого соціального організму.

Типологічний метод уможливив виявлення та узагальнення базових стратегій, практик і сценаріїв адаптації, притаманних більшості представників і родин даної етносоціальної спільноти. Натомість *компаративний метод* був ужитий для з'ясування й виокремлення індивідуальних і персональних рис, які простежуються у життєвих практиках і сценаріях греків-хіосців.

Системно-структурний метод дозволив створити уявну конструкцію та розглянути греків-хіосців як цілісний об'єкт у всьому його розмаїтті, пов'язаному із багатоманітними родинними, дружніми, діловими, етнічними, конфесійними та соціальними зв'язками.

Метод інтерпретаційного синтезу вжитий для створення узагальненої та цілісної картини виникнення й еволюції етносоціальної спільноти хіоських греків.

Окрім того, у дисертації застосовано методи і процедури архівної, джерелознавчої та бібліографічної евристики, класифікації та верифікації джерел.

У **другому розділі «Князі Маврокордато»** простежується історія цього аристократичного роду, який бере початок від хіоського купця Лаурента Маврогордато. Цей рід посів виняткове становище в Османській імперії, зокрема у князівствах Молдова і Валахія, а пізніше успішно увійшов до станової ієрархії Румунії, Греції та Російської імперії.

У **підрозділі 1.1. «Господарі Молдови і Валахії»** висвітлюється діяльність представників цього роду як вельмож і сановників Османської імперії та господарів Молдови і Валахії. Блискуче освіченні, талановиті управлінці, вони спряли всебічному розвитку ввірених їм територій – розвивали торгівлю, підтримували православну церкву та освіту, реформували фіскальну й аграрну систему Дунайських князівств, заклавши основу для їхнього поступового економічного розвитку та гармонізації суспільних відносин.

Водночас представники цього роду протегували грекам, які поступово займали дедалі впливовіші позиції у князівствах, виявляли лояльність до Османської імперії, розглядаючи себе як «добрих адміністраторів від турків», але намагалися лавірувати між різними європейськими центрами впливу – Високою Портою, Австрійською та Російською імперіями, прагнучи зберегти владу і перетворити її на спадкову.

У **підрозділі 2.2. «Олександр II Іванович Маврокордато (Фірапіс)»** відтворюється біографія господаря Молдови Олександра Івановича Маврокордато, який був одним із перших членів роду Маврокордато, що знайшов пристановище у Російській імперії. Проросійські симпатії господаря, його лояльність до Російської імперії під час окупації нею Криму в 1783 р., викликали обурення султанського двору. Відтак Олександр II Маврокордато був змушений 1787 року шукати прихистку під протекцією імператриці Катерини II. Олександр II Маврокордато був оточений увагою двору та швидко інтегрувався до російської аристократії, зокрема завдяки шлюбу. Разом з ним до Російської імперії переселилися його численні родичі – князі Кантакузени, Мурузі та ін.

Слід зазначити рідкісну здатність князів Маврокордато як кривноспорідненої спільноти до виживання за будь-яких умов. Для цього представники роду застосовували увесь арсенал наявних можливостей –

політичну гнучкість, релігійну терпимість, космополітизм, шлюбну політику, соціальну активність. Більшість із них, опинившись волею долі у Російській імперії, не збиралися залишатися тут назавжди, але максимально використовували поточну політичну ситуацію у власних інтересах.

У *підрозділі 2.3. «Скарлат Стефанович Маврокордато»* розглядається доля Скарлата Стефановича Маврокордато. Він був, по суті, першим із представників роду, хто пов'язав своє життя з Російською імперією. Йому вдалося, використовуючи філеллінізм російської еліти та політичні прагнення династії Романових, посісти високе соціальне становище й домогтися визнання за родом Маврокордато права на князівський титул, яке було небезспірним. Зусилля Скарлата Маврокордато значно спростили можливості соціальної адаптації іншим членам родинного клану. Доречно зауважити, що він дотримувався традиційної для фанаріотської аристократії матримоніальної політики. Привертає увагу й те, що кожний із Маврокордато завжди сприймав себе частиною роду та всіляко сприяв його процвітанню.

У *підрозділі 2.4. «Дмитро Георгійович Маврокордато та його родина»* досліджується найчисленніша родина «російських» князів Маврокордато. Життєва історія Дмитра Георгійовича Маврокордато розгорталася у річищі традиційної для його роду стратегії виживання: максимальна соціальна адаптація в обраній для життя країні та збереження національної і родової ідентичності. Це доводить його тривала боротьба за визнання за ним та його родиною не тільки князівського титулу, а й спадкового дворянства, при чому в ситуації, коли належність до цієї привілейованої верстви вже не давала реального зиску, а була певним історичним анахронізмом. Матримоніальна політика теж залишалася консервативною – за дружину була обрана представниця неодноразово спорідненого з Маврокордато (Маврогордато) грецького банкірського роду Балтаджі.

Сам Дмитро Георгійович – морський офіцер, один із керівників так званого Добровільного флоту Російської імперії, значну частину життя мешкав у Миколаєві та Одесі. Його старший син Георгій був дипломатом та істориком Угорщини, а молодший – Миколай – як і батько, морським офіцером, котрий розділив долю багатьох представників своєї соціальної верстви – загинув від рук більшовиків.

У *підрозділі 2.5. «Молдавська гілка князів Маврокордато»* представлена родинна історія князів Маврокордато, котрі постійно мешкали в Румунії та були невід'ємною частиною тамтешньої аристократії, проте підтримували постійні контакти з представниками роду, що осели-

лися на Півдні України. Зокрема, князь Георгій Олександрович Маврокордато, який був послом Румунії у Санкт-Петербурзі, одружився з дочкою одеського купця-хіосця Миколи Матвійовича Маврогордато. Цей подружній союз засвідчує, що родові традиції та родова пам'ять залишалися наріжним каменем хіоської аристократії. Вони були тим важливим чинником, що дозволяв їм вижити за будь-яких умов і зберегти національну та родову ідентичність.

У третьому розділі **«Греки-хіосці – представники фінансової аристократії»** викладено історію семи хіоських родів – Маврогордато (гілки Лакана, Нікола, Скарлаті та Вітелла), Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі та Аверіно, які наприкінці XVIII ст. оселилися на південних обширах України та відіграли визначну роль в економічному, соціальному й культурному розвитку цього регіону.

Підрозділ 3.1. «Маврогордато» присвячений потужному та чисельному хіоському роду, представники якого одними з перших серед хіосців облаштувалися на Півдні України та успішно долучалися до світової торгівлі українським хлібом. Створені ними могутні експортно-імпортні компанії приносили надприбутки, що спрямовувалися в інші сектори економічної діяльності, зокрема – у банківську справу. Саме це дозволило їм після ліквідації торгових домів у другій половині XIX ст. підтримувати звичний для Маврогордато спосіб життя, займатися благодійництвом, меценатством, колекціонуванням.

Клан Маврогордато – найпотужніший у середовищі досліджуваної етносоціальної спільноти – був споріднений і посвоячений з іншими хіоськими родинами: Родоканакі, Скараманга, Петрококкіно, Раллі, Севастопуло. Кривні зв'язки, які надзвичайно шанувалися, допомагали як у комерційних справах, так і в просуванні соціальною драбиною. Попри те, що деякі Маврогордато цілком адаптувалися у суспільстві Російської імперії, вони не стали «росіянами», залишаючись, як усі хіосці, космополітами.

У **підрозділі 3.2. «Родоканакі»** розглядається життя і діяльність Федора Павловича Родоканакі та його нащадків. Їхній торговий дім був одним із найзначніших не лише в Російській імперії, а й загалом у Європі. Основою процвітання, як у всіх хіосців, була хлібна торгівля, але згодом компанія Родоканакі володіла промисловими підприємствами, пароплавствами, банками, страховими агенціями, величезними маєтками. Фірма Родоканакі проіснувала до кінця XIX ст., коли інші компанії хіосців вже було ліквідовано.

На прикладі родини Родоканакі простежується притаманна хіосцям риса – вміння адаптуватися до мінливих політичних і економічних

умов. Змінювалися соціальні орієнтири родини, матримоніальна політика, проте Родоканакі намагалися, попри всі обставини й передумови, зберігати національну ідентичність і слідувати клановим традиціям.

У *підрозділі 3.3 «Раллі»* досліджується рід хіоських купців Раллі, представники якого протягом кількох століть відігравали важливу роль у міжнародній торгівлі й економічному житті низки країн: Османської імперії, Франції, Великої Британії, італійських держав. На початку XIX ст. Іван Степанович Раллі облаштувався в Одесі, створивши спочатку тут філію міжнародної родинної фірми, а згодом – самостійний торговий дім.

Зміна торговельної кон'юнктури на міжнародних ринках у середині XIX ст. суттєво позначилася на житті родини Раллі: фірму було ліквідовано, деякі представники родини відмовлялися від російського підданства та виїздили за кордон. Однак частина залишилася, намагаючись адаптуватися до нових умов. Вони вступали на російську державну службу, скуповували нерухомість, зокрема дворянські маєтки, вели активну благодійну та громадську діяльність, домагалися спадкового дворянства і родичалися з багатонаціональною імперською елітою.

У *підрозділі 3.4. «Севастопуло»* висвітлюється історія родини Севастопуло, що переселилася з Хіоса на південні терени України у першій чверті XIX ст. та відігравала помітну роль у житті Одеси.

Одеські Севастопуло здолали типовий для хіоських родів шлях: із власників потужних хліботоргових фірм, іноземних купців, які належали до замкненої етносоціальної спільноти, вони поступово перетворилися на представників привілейованих верств російсько-імперського суспільства – крупних поміщиків, домовласників, чиновників, які мали з місцевою елітою міцні родинні, культурні та ділові зв'язки. Але процес соціальної адаптації не прискорював темпів їхньої національної асиміляції. Севастопуло зберігали основні ментальні особливості своєї етносоціальної спільноти: космополітизм, кланову, родову та національну самоідентифікацію, уміння пристосовуватися до будь-яких змін.

Підрозділ 3.5. «Скараманга» присвячений хіоській купецькій родині, чия роль в економічному розвитку Надазов'я (основне місце осідку – Таганрог) була протягом століття провідною.

У дусі стратегій, характерних для досліджуваної етносоціальної спільноти, Скараманга вміло поєднували власні інтереси із суспільними, намагалися використовувати всі можливості, що відкривалися перед ними, задля збереження і покращення свого соціального становища, а також миттєво реагували на зміни умов життя та діяльності, блискуче пристосовуючись до них. Скараманга прагнули зберегти родові й

кланові традиції та при цьому максимально адаптуватися у тогочасному імперському суспільстві.

У *підрозділі 3.6. «Каралі»* розглядається історія бердянських купців Каралі, які мали хіоське походження. Представники цього роду, на відміну від інших хіосців, котрі оселилися на узбережжі Чорного й Азовського морів, дуже швидко асимілювалися. Вже у першому поколінні вони брали шлюб не з грекинями з-поміж споріднених родин, а із представницями багатонаціональної російської імперської еліти. Всі їхні нащадки володіли російською мовою, що непритаманно хіосцям, які зазвичай у родинному середовищі спілкувалися грецькою, а також традиційно послуговувалися італійською та французькою. Серед Каралі було багато діячів російської культури, що віддзеркалює зміну їхньої національної самоідентифікації.

У *підрозділі 3.7. «Аверіно»* охарактеризовано рід Аверіно, який заснував наприкінці XVIII ст. один із перших хіоських торгових домів у Таганрозі. Фізичне виживання, процвітання і самореалізація кожного члена родини спиралася на родові та кланові цінності. Аверіно намагалися зберігати свою культурну ізолюваність, при цьому максимально інтегруючись до соціальної структури суспільства, і використовуючи всі можливості, що відкривалися на цьому шляху.

Та вже у середині XIX ст. представники роду відішли від комерційних справ, залучаючись до державної служби. З їхнього середовища походять відомі діячі культури – композитор Микола Аверіно, співачка Ольга Аверіно, актор та журналіст Семен Аверіно, журналіст і шахіст Володимир Аверіно. Всі вони швидко асимілювалися та вважали себе росіянами. Ця родинна історія добре ілюструє тезу, що включеність до російської культури призводила до втрати національної ідентичності.

Висновки

У процесі виконання дисертаційного дослідження автор дійшов ряду висновків, тлумачень, узагальнень і спостережень, що сформульовані у вигляді нижчеподаних положень:

1. Просопографічні студії у вітчизняній історичній науці стають вельми популярними, особливо для створення колективних портретів певних соціальних спільнот, пов'язаних між собою спільними родинними, професійними, релігійними, етнічними та національними факторами. Проте греки-хіосці, як кривоспоріднена етносоціальна спільнота,

ніколи не були об'єктом комплексного дослідження як в українській, так і закордонній історіографії.

2. Джерельна база даної праці є вповні репрезентативною, різноманітною та дозволяє успішно вирішити сформульовані дослідницькі завдання. Документи для реконструкції просопографічного портрета досліджуваної етносоціальної спільноти надзвичайно різноманітні як за походженням, так і за змістом. Це – документи громадянського стану, соціального та майнового характеру, що зберігаються в архівосховищах різних міст і країн. Разом із матеріалами періодичної преси, довідкових видань та мемуарами вони дозволили створити багатовимірний портрет греків-хіоців як унікальної просопографічної групи.

3. Методи та стратегія просопографічного дослідження, застосовані у дисертації, дозволяють здійснити всебічний аналіз наявного матеріалу, а саме: ідентифікувати певних осіб, встановити складну систему споріднення між ними, реконструювати їхні біографії, з'ясувати основні напрями їхньої діяльності, а також порівняти отриману інформацію з метою висвітлення спільного (типового) та індивідуального у життєвих історіях кожного. Ця дослідницька стратегія ґрунтується на науковому доробку французьких генеалогів другої половини ХХ ст.

4. Переселення греків-хіосців на південні обшари України зумовлювалося низкою факторів: важливою роллю, що її відігравали чорноморські та азовські порти в міжнародній торгівлі хлібом, близькістю цих портів до основних виробників товару, несприятливими умовами на історичній батьківщині, протекціонізмом російської влади, експансивною політикою хіоських торгових домів.

5. Наріжним каменем життєвої філософії хіоської аристократії була вірність родовим і клановим традиціям. Самореалізація та благополуччя кожного індивіда залежали від виживання і процвітання роду в цілому. Саме на принципі кривого споріднення трималися їхні могутні торгово-фінансові імперії. Характерною рисою їхніх життєвих і родинних історій є дивовижна здатність до виживання за будь-яких умов. Для цього представники роду застосовували весь арсенал наявних можливостей: політичну гнучкість, релігійну терпимість, космополітизм, шлюбну політику, соціальну активність. Більшість із них, опинившись волею долі у Російській імперії, не збиралися залишатися тут назавжди, але максимально використовували політичну ситуацію у власних інтересах.

6. Основними напрямками економічної діяльності хіосців у Російській імперії були міжнародна торгівля, промислове виробництво та банківські операції. Хіосці, спираючись на значний родинний капітал та

міжнародні торговельні зв'язки, відігравали провідну роль в економічному житті Чорноморсько-Азовського регіону. Вони експортували переважно збіжжя, а також іншу сільськогосподарську продукцію (льон, бавовну, шкіру); натомість імпортували бруківку, каву, вина, тканини, предмети розкоші. Більшість хіосців використовувала власні судна, згодом заснувала цілі пароплавства та пов'язані з ними страхові компанії. Хіосцям належав також ряд промислових підприємств, спершу переважно у галузі переробки сільгосппродукції: млини, круп'яні фабрики, шкіряні, ткацькі та джутові виробництва, цукрові та пов'язані з ними пивні й горілчані заводи, виробництва вин і коньяків; згодом вони стали співвласниками й акціонерами промислових товариств у галузях чорної металургії, золотодобування тощо. Їхні підприємства розташовувалися і в межах Південної України, і на території усєї Російської імперії. Одним із важливих напрямів економічної діяльності хіосців була банківська справа.

7. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. матримоніальна політика хіосців була традиційною: шлюби укладалися переважно з представниками споріднених хіоських сімей.

8. Хіосці користувалися величезним впливом у грецьких громадах причорноморських і приазовських міст, надавали значну благодійну допомогу своїм співвітчизникам, грецьким громадським, освітнім та культурним організаціям. Більшість хіосців були членами Одеського грецького благодійного товариства, зорієнтованого на надання фінансової допомоги незаможним грекам. Їхнім коштом споруджувалися богадільні, церкви, навчальні заклади, видавалися грецькі книжки. Багато з них надавали матеріальну допомогу відомому грецькому таємному революційному товариству «Філікі Етерія», брали активну участь в роботі Комітету допомоги знедоленим критським родинам. Значна частина капіталу офірувалася на підтримку освіти, медичного забезпечення та соціальну допомогу грекам митрополії.

9. Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр., що стала на заваді середземноморській морській торгівлі, й пізніша зміна торговельної кон'юнктури – торгівля південноукраїнським та бессарабським збіжжям вже не забезпечувала надприбутків – значно скоригувала економічні орієнтири хіосців. Певна кількість представників досліджуваних родів покинули Російську імперію та оселилися в інших країнах, продовжуючи родову справу. Хіосці, котрі залишилися, переважно ліквідовували свої сімейні торгові фірми. Наприкінці XIX ст. більшість нащадків хіоських кланів уже не вели активної підприємницької діяльності. У той час більшість хіосців перетворилися на великих поміщиків, зосередивши в своїх

руках значні земельні багатства. Здебільшого вони купували величезні дворянські маєтки в Подільській, Київській, Волинській, Бессарабській, Херсонській, Таврійській губерніях. Їм також належали фешенебельні будинки та дачі в Одесі, Миколаєві, Таганрозі, Петербурзі, Ростові-на-Дону, які вони здавали в оренду. Важливою статтею збагачення була спекуляція міськими земельними ділянками, купленими раніше задешево, що продавалися під час будівельного буму за великі гроші.

10. У другій половині XIX ст. хіосці вимушені були докорінно змінити спосіб життя. Позаяк Російська імперія була вкрай соціально ранжованою країною, вони намагалися юридично закріпити своє привілейоване становище. Це потребувало передусім прийняття російського підданства, що зробила значна частина представників хіоських родин. Багаторічне перебування у купецьких гільдіях та придбання розорених польських маєтків давали їм законні підстави на отримання спадкового почесного громадянства. Деякі хіосці та їхні діти служили в армії, міністерствах і відомствах, а також обиралися на посади у земствах та мирових судах. Типовою була також служба по Відомству закладів імператриці Марії та Міністерству освіти – опікунами різних установ, на які вони постійно жертвували кошти, отримуючи за це подяку влади у вигляді чинів та орденів, що надавали право на спадкове дворянство.

11. Змінювалася і шлюбна політика – дедалі частіше фіксується шлюби з російськими підданими, котрі не належали до кола грецької торговельно-фінансової аристократії.

12. Окремі представники досліджуваної етносоціальної спільноти, хоч і зберігали пам'ять про своє грецьке коріння, усе ж поступово інтегрувалися до російського культурного середовища, зокрема виплекали низку значних культурних і наукових діячів. Хіосці, які присвячували себе діяльності на ниві російської культури, швидше асимілювалися.

13. Істотно змінився напрям благодійної та меценатської діяльності хіосців: значні суми жертвувалися не лише на грецькі, а й на міські та державні культурні, освітні й громадські установи. Благодійництво було для хіосців не тільки даниною родинним традиціям, але й одним із засобів інтеграції до російської еліти і шляхом для отримання соціальних привілеїв.

14. Втім, незважаючи на суттєві трансформації у середовищі хіоської аристократії протягом другої половини XIX ст., більшість із них так і не «русифікувалася». Частина з них погано володіла російською мовою, надаючи перевагу рідній грецькій чи традиційним для хіосців

італійській та французькій. За світоглядними орієнтирами хіоські греки залишалися космополітами, проте зберігали свою національну ідентичність: не лише грецьку, а й хіоську. Це дозволило нащадкам хіоської аристократії, які емігрували після більшовицького заколоту до країн Європи та США, спираючись на значні статки і широкі родинні зв'язки, доволі швидко адаптуватися до нових реалій та зберегти свою належність до світової фінансової та соціальної еліти.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία: Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα. Χίος: Αλφα Πι, 2010. 191 σ.

Рецензія:

З виступу грецького історика Міхаліса Варласа на презентації книги Валерія Томазова «Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία: Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα» (острів Хіос (Греція), 2 вересня 2011 р.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. Число 24. С. 179–186.

2. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с.

Рецензії:

Білоусова Л. Греки Хіоса в етносфері України: погляд крізь родинну історію [Рец.]: Томазов Валерій. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с. // Архіви України. 2021. Вип. 1 (326), січень–березень. С. 280–284.

Войцехівська І. Сучасна модель просопографічного дослідження: до оцінки нового видання з локальної історії. Рецензія на монографію: Томазов Валерій. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с. // Старожитності Лукомор'я [Електронний історичний журнал]. 2021. № 2 (5). С. 135–137.

Матяш І. Коли наука цікава: про генеалогію, просопографію та хіоських греків. [Рец.]: Томазов Валерій. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації / Відп. ред. Г.В. Боряк. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с.: іл. // Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій. 2021. № 1 (12). С. 228–232.

Ясь О. [Рец.]: Томазов Валерій. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації / Відп. ред. Г.В. Боряк. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с.: іл. // Український історичний журнал. 2021. Вип. 1. С. 223–225.

Статті, опубліковані у фахових видання України та виданнях, включених до наукометричних баз:

3. Матвій Феодорович Маврокордато: меценатська діяльність // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. Вип. 16. С. 50–58.

4. Князі Маврокордато в Російській імперії: Георгій Димитрійович Маврокордато та його родина // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. Число 14. С. 94–113.

5. Рід Маврогордато (гілка Нікола) на Півдні Російської імперії: історико-просопографічне дослідження // Український історичний журнал. 2010. № 2. С. 235–245.

6. Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка // Архіви України. 2010. Вип. 3–4 (269), липень-вересень. С. 72–86.

7. Пантелій Амвросійович Маврогордато та його родина: до історії роду Маврогордато на Півдні України (генеалогічний нарис) // Студії з архівної справи та документознавства. Київ: Держкомархів України, УНДІАСД, 2010. Том 18. С. 142–149.

8. Скарлат Стефанович Маврокордато, князь молдавський // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Зб. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. Число 17. С. 130–139.

9. Соціальний статус Федора Павловича Родоканакі та його родини в Російській імперії // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.

36. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. Вип. 20. С. 201–209.

10. Меценати та благодійники з роду Маврогордато // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. Число 20. С. 47–60.

11. Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація // Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 100–108.

12. Одеські Севастопуло: соціальний статус родини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. 36. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 24. С. 109–122.

13. Представники одеського купецтва хіоського походження на російській державній службі: стратегія маневрування (на прикладі клану Маврогордато-Родоканакі-Севастопуло) // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. 36. наук. праць. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. Число 26–27. С. 113–124.

14. Матвій Миколайович Маврогордато – громадський діяч, благодійник та меценат // Красзнавство. 2015. Вип. 1/2. С. 225–231.

15. Благодійниці та громадські діячки з кола одеських купців хіоського походження // Гуманітарний вісник: всеукр. зб. наук. праць. Черкаси: Черк. держ. технолог. ун-т, 2015. Число 22. Вип. 6. Історичні науки. С. 112–123.

16. Одеські Родоканакі: історико-генеалогічна розвідка // Архіви України. 2015. Вип. 5–6 (299). С. 250–266.

17. Брати Янніс і Томас Раллі та їхні нащадки: соціальна адаптація й еволюція родини (XIX ст.) // Український історичний журнал. 2016. № 4. С. 53–71.

18. Купецький рід Скараманга: штрихи до просопографічного портрета // Українська біографістика. 2016. Вип. 13. С. 143–157.

19. Бердянські купці Каралі (Караллі, Кораллі): історія грецького роду // Українська біографістика. 2018. Вип. 16. С. 140–150.

20. Грецький рід Аверіно в Таганрозі (кінець XVIII – початок XX ст.) // Сторінки історії: 36. наук. праць. Київ: Нац. тех. ун-т України «Київ. політех. ін-т ім. Ігоря Сікорського», 2020. Вип. 51. С. 64–72.

Статті в зарубіжних виданнях:

21. Рід князів Маврокордато в історії Придунайських князівств та України // *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate* / Румун-

сько-українські відносини: Історія та сучасність. Cluj-Napoca–Satu Mare: Editura Presa Univaersitară Clujană, Editura Muzeului Sătmărean, 2007. С. 131–140.

22. Destinul principilor moldoveni Mavrocordat in Imperiul Rus // Studii de arhondologie și genealogie. Chișinău: Institutul de Istorie de Academia de Științe a Moldovei, 2014. P. 176–193.

Публікації, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження

Статті в наукових часописах та збірниках:

23. Хиосцы на Юге Украины: Пантелей Амвросиевич Маврогордато и его семья // Елліністичні студії. Зб. спогадів та наук. праць пам'яті Наталії Олексіївни Терентьєвої / Упоряд. Н. Бацак, В. Томазов. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 166–179.

24. Між Оттоманською Портою і Російською імперією: історія династії Маврокордато // Українська орієнталістика. Київ: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; Київ. нац. лінгв. ун-т, 2009–2010. № 4–5. С. 117–127.

25. Рід Маврогордато: проблема соціальної адаптації та національної самоідентифікації // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2011. Вип. 1. С. 304–322.

26. Хиосцы в Российской империи: социальная адаптация и национальная самоидентификация (штрихи к просопографическому портрету) // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII–XIX ст. зб. наук. статей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. С. 209–220.

27. Просопографія // Енциклопедія історії України / Голова ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 40–41.

28. Соціальний статус купців-хіосців Маврогордато в Російській імперії: пошуки дворянства // Генеалогія. Зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім «Простір», 2013. Вип. 1. С. 28–301.

29. Грецькі купці Севастопуло в Російській імперії // Генеалогія. Зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім «Антиквар», 2016. Вип. II: Генеалогія соціальних, локальних та етнічних груп України: джерела, методи дослідження, зв'язок з соціальною історією. С. 317–333.

Статті в зарубіжних часописах та збірниках:

30. Социальный статус семьи Родоканакис в Российской империи // Генеалогический вестник. 2014. Вып. 49. С. 37–47.

31. Иван Амвросьевич Скараманга и его род // Известия Русского генеалогического общества. 2017. Вып. 32: В честь Игоря Васильевича Сахарова по случаю его 85-летия. Numéro en hommage à Igor Sakharov à l'occasion de ses 85 ans. Celebratory Festschrift in Honour of Igor Sakharov. С. 307–311.

**Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів
дисертаційного дослідження**

32. Рід Маврокордато на Півдні України Розвиток еллінізму в Україні у XVIII–XXI ст. // Розвиток еллінізму в Україні у XVIII–XXI ст.: 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (21–23 травня 2007 р.). Маріуполь: Маріуп. гуманіт. ун-т, 2007. С. 145–148.

33. Хиосцы в Российской империи: социальная адаптация и национальная самоидентификация / Chians in the Russian Empire: Social Adaptation and National Self-Identification // Греки у міжнародній торгівлі на Півдні Російської імперії XVIII–XIX ст / Greeks in the International Trade of the South of the Russian Empire, 18th–19th Centuries. Міжнародна конференція. Київ–Ніжин, 8–10 жовтня 2010. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 22–25.

34. Традиції благодійництва і меценатства у родині Маврогордато // Мовні і концептуальні картини світу. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 39. С. 351–356.

35. Сестри-благодійниці з роду Маврогордато // Архів. Історія. Сучасність. Матеріали II між. конференції, присвяченої 95-річчю Державного архіву Одеської області (1920–2015). Одеса, 3–4 вересня 2015. Одеса: Бондаренко М.О., 2016. Вип. 2. С. 331–334.

АНОТАЦІЯ

Томозов В. В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): просопографічний портрет етносоціальної спільноти.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут історії України НАН України, м. Київ, 2021. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

У праці на значній джерельній базі, основу якої складають архівні документи, створено просопографічний портрет унікальної кривно-спорідненої етносоціальної спільноти – греків-хіосців, які наприкінці XVIII ст. оселилися на Півдні України і відігравали визначну роль в економічному та соціокультурному розвитку означеного регіону.

Доведено, що представники таких родів, як Маврогордато, Родоканакі, Петрококкіно, Раллі, Аверіно, Скараманга, Севастопуло, Каралі, Сканаві, Ксіда та ін., спираючись на значні фінансові ресурси, міжнародні зв'язки та чималий торговельний і посередницький досвід, спромоглися створити могутні торгово-фінансові імперії, відділення яких розташовувалися у провідних економічних центрах по всьому світу – Ліворно, Лондоні, Флоренції, Марселі, Парижі, Константинополі, Смирні, Калькутті, Відні – та управлялися винятково родичами.

Підкреслюється, що протягом пів століття – від кінця XVIII – до середини XIX ст. – хіосці тримали в своїх руках практично всю міжнародну морську торгівлю пшеницею, отримуючи надприбутки, які використовували для розширення інших сегментів своєї економічної діяльності. Згодом їм належали потужні банки, пароплавства, страхові товариства, промислові підприємства, великі земельні ресурси та міська нерухомість.

З'ясовано, що ще однією характерною рисою купців-хіосців була надзвичайна за розмахом філантропічна та меценатська діяльність, причому спрямована не тільки на підтримку своїх одноплемінників та метрополії, а й на процвітання міст їхнього проживання. Значною мірою ці практики диктувалися моделлю соціальної адаптації до нових соціо- та етнокультурних реалій. При цьому представники досліджуваної просопографічної групи намагалися зберігати національну ідентичність, радше хіоську, аніж грецьку.

Ключові слова: греки-хіосці, етносоціальна спільнота, просопографічна група, генеалогія, просопографія, Південь України, рід, клан, торгівля, підприємництво, банк, торговий дім, купець, гільдія, благодійність, почесне громадянство, дворянство.

АННОТАЦИЯ

Томозов В. В. Греки-хиосцы на Юге Украины (конец XVIII в. – 1917 г.): просопографический портрет этносоциальной общности.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и

специальные исторические дисциплины. – Институт истории Украины НАН Украины, г. Киев, 2021. – Квалификационная работа на правах рукописи.

В работе на значительной источниковой базе, основу которой составляют архивные документы, создан просопографический портрет уникальной кровнородственной этносоциальной общности – греков-хиосцев, поселившихся в конце XVIII в. на Юге Украины и сыгравших значительную роль в экономическом и социокультурном развитии названного региона.

Доказано, что представители таких родов, как Маврогордато, Родоканаки, Петрококкино, Ралли, Аверино, Скараманга, Севастопуло, Карали, Сканави, Ксида и др., опираясь на значительные финансовые ресурсы, международные святы и богатый торговый и посреднический опыт, смогли создать могущественные торгово-финансовые империи, отделения которых находились в ведущих экономических центрах во всем мире – Ливорно, Лондоне, Флоренции, Марселе, Париже, Константинополе, Смирне, Калькутте, Вене – и управлялись исключительно родственниками.

Подчеркивается, что на протяжении полвека – от конца XVIII – и до середины XIX вв. – хиосцы держали в своих руках практически всю международную морскую торговлю пшеницей, получая сверхдоходы, которые использовали для расширения других сегментов своей экономической деятельности. Со временем им принадлежали мощные банки, судоходные компании, страховые общества, промышленные предприятия, огромные земельные ресурсы и городская недвижимость.

Выяснено, что еще одной характерной для купцов-хиосцев чертой была чрезвычайная по размаху филантропическая и меценатская деятельность, причем направленная не только на поддержку своих одноплеменников и метрополии, а и на процветание городов, в которых они проживали. В значительной степени такие практики диктовались моделью социальной адаптации к новым социо- и этнокультурным реалиям. При этом представители исследуемой просопографической группы пытались сохранить национальную идентичность, скорее хиосскую, чем греческую.

Ключевые слова: греки-хиосцы, этносоциальная общность, просопографическая группа, генеалогия, просопография, Юг Украины, род, клан, торговля, предпринимательство, банк, торговый дом, купец, гильдия, благотворительность, почетное гражданство, дворянство.

SUMMARY

Tomozov V. V. Greeks-Chians in the South of Ukraine (end of the XVIII century – 1917): prosopography portrait of ethno-social community.

The thesis for a Doctor of History Degree under specialty 07.00.06 – historiography, source studies and special historical disciplines. – Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The research is based on the large number of sources, archival documents in particular, and creates the prosopography portrait for unique consanguineous ethno-social group – Greeks-Chians, who at the end of the XVIII century settled in the South of Ukraine and played a significant role in economic and socio-cultural development of the region.

It has been proven that the cornerstone for life philosophy of the Chians aristocracy (Mavrogordato, Rodocanachi, Ralli, Sevastopoulo, Scaramanga, Carali, Avierino) was the fidelity to tribal and clan traditions. The self-realization and well-being of each individual depended on the survival and prosperity of the tribe as a whole. Their powerful trade and financial empires adhered to the principle of consanguinity. We should mention their incredible ability to survive under any conditions. To do this, the members of the tribe used the whole arsenal of available opportunities – political flexibility, religious tolerance, cosmopolitanism, marriage policy, social activity. Most of them, being by fate in the Russian Empire, were not going to stay here forever but made the most of the political situation within their own interests.

It is determined that the resettlement of Greeks-Chians to the southern regions of Ukraine was due to a number of factors: an important role was played by the Black Sea and Azov Sea ports in international trade in bread, the proximity of these ports to the main producers of the goods, unfavorable conditions in historical homeland, protectionism of Russian power, expansive policy of Chians trading houses.

It was found out that the main areas of economic activity by the Chians in Russian Empire were the international trade, industrial production and banking operations. The Chians, relying on significant family capital and international trade ties, played the leading role in economic life of the Black and Azov Sea region. They exported mainly grain, as well as other agricultural products – flax, cotton, leather, and imported the cobblestones, coffee, wine, fabrics, luxury items. Most Chians used their own ships. Later, they established entire shipping companies and related insurance companies. The Chians also owned a number of industrial enterprises, initially mainly in

processing of agricultural products – mills, cereals, leather, weaving and jute productions, sugar and related breweries and distilleries, wine and cognac production; later they became the co-owners and shareholders of industrial companies in the fields of ferrous metallurgy, gold mining, etc. Moreover, the enterprises were located not only in Ukraine but also in the whole Russian Empire. One of the important areas in their economic activity was banking business.

It was found that the Eastern (Crimean) War, which hindered the Mediterranean maritime trade, and then the change in trade – trade in South Ukrainian and Bessarabian grain no longer provided with super profits – significantly adjusted the economic orientations of the Chians. Some representatives of the studied families left Russian Empire and settled in other countries, continuing the family business. The remaining ones usually liquidated their family business firms. At the end of the XIX century most descendants of the Chians clans were no longer active in business but lived mainly at the expense of bank capital and real estate income. At the end of the XIX century most Chians became the large landowners, concentrating the considerable land wealth in their hands. They bought the huge noble estates in Podillya, Kyiv, Volhynia, Bessarabia, Kherson, Tavria provinces. They also owned the fashionable houses and cottages in Odesa, Mykolaiv, Tahanroh, St. Petersburg, Rostov-on-Don, which they rented. The important item of enrichment was the speculation on urban land, which was once bought cheaply and sold during the construction boom for big money. The Chians, who radically changed their way of life, further integrated into environment of the multinational imperial ruling elite. Since the Empire was extremely socially ranked, they had to take care of legal execution of their privileged position, seeking to obtain the hereditary honorary citizenship or even nobility.

It was emphasized that the characteristic feature of the life of Chians merchants was an extraordinary scope of philanthropy and philanthropic activities, aimed not only at supporting their fellow tribesmen and the metropolis, but also at the prosperity of the cities of their residence. To a large extent, such practices were dictated by the model of social adaptation to new socio- and ethnocultural realities. At the same time, the representatives of the studied prosopographic group tried to preserve the national identity, which was more Chians than Greek.

Key words: Greek-Chians, ethno-social community, prosopographic group, genealogy, prosopography, South of Ukraine, family, clan, trade, entrepreneurship, bank, trading house, merchant, guild, philanthropy, honorary citizenship, nobility.

Підписано до друку 05.04.2021. Формат 60х84/16
Ум.друк.арк. 1,9. Обл.вид.арк. 2,5.
Наклад 100 прим. Зам. 25.2021 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ, вул. Грушевського, 4